

Vida BARAC-GRUM
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

ODNOSI MEĐU JEZIČNIM IDIOMIMA

U ovom radu raščlanjujem razlike među hrvatskim jezičnim idiomima, do kojih dolazi ili zbog vlastite potrebe idioma da se mijenja, ili zbog izvanjezične i jezične potrebe da se prilagodi drugom, geografski bliskom idiomu. Raščlanjujem odnose između idioma koji nestaju iz komunikacijske upotrebe od onih koji služe svojoj komunikacijskoj svrsi.

1. Jednakost (ili bliskost) jezičnih sustava u određenom — geografski omeđenom — području pragmatički je korisna u početnom stanju jezičnih istraživanja. Svrstavajući, na primjer, ikavsko-ekavske čakavske govore u jedan dijalektni sustav, dobili smo općenite podatke o tim govorima. Razrađujući ih dalje¹ dobili smo u dijalektnom pogledu zanimljiviju sliku njihovih još sačuvanih bliskosti, ali i razlika među njima. Dobili smo, pritom, i jasniju jezičnu sliku o pružanju tih govora dalje od njihove osnovne jezgre u priobalnom području u unutrašnjost kopna. Ali dobili smo i veću podijeljenost na njihove osnovne jezične jedinice, na organske jezične idiome.

Ako i polazimo od toga da je organski idiom osnovno sredstvo jezične komunikacije, jezičnih priopćavanja, što treba pretpostaviti ako želimo utvrditi, odijeliti i sistematizirati pojedinačne idiome, treba pretpostaviti i to da svi govornici jednoga organskog idioma ne nasljeđuju posve iste vokalne, konsonantske, prozodijske, morfološke i druge osobitosti. Radi precizne jezične informacije treba utvrditi granicu koja dijeli idiom međusobno, dakle granicu koja pokazuje da se više ne radi o istom idiomu već o drugoj jezičnoj grupi, s nekim novim sustavnim odnosima — barem na jednoj jezičnoj razini.

Na konkretnom jezičnom planu ne odjeljuju se jezični idiomi po svojoj geografskoj bliskosti (iako je određena geografska bliskost, barem u nekom povijesnom stadiju, značajna za oblikovanje idioma), ali ni po nekim idiolektnim razlikama. Čakavski ikavsko-ekavski idiomi u unutrašnjosti kopna obilježeni su odnosom /e:/ = /e:/, /o:/ = /o:/.

¹ O tome pobliže u radovima Božidara Finke, Milana Moguš, Slavka Pavešića, Stjepka Težaka, Ive Lukežić, Vide Barac-Grum.

Pritom veća ili manja otvorenost vokala, veća ili manja zatvorenost vokala u idiolektnoj uporabi ne znači idiomsku razlikovnost². Ali idiomsku razlikovnost predstavljaju takvi odnosi prema sustavima istoga dijalekta u priobalju, kojima su razlike toga tipa između dugoga i kratkoga vokalizma posve nepoznate.

2. Među sustavnim razlikama koje dijele idiome međusobno postoje one koje su uzrokovane nekom unutrašnjom potrebom idioma da se razvije (preciznije: da se dalje razvija) na svoj specifičan način. Izvanjezična situacija ne upućuje na neke izvanjske elemente koji bi djelovali različito na isti idiom ili na međusobno bliske idiome. Poznato je jezičnoj znanosti da autohtoni pomaci (kao i oni koji su izazvani stranim jezičnim elementom) jače dolaze do izražaja u onim jezičnim idiomima koji su međusobno dalji. Što su idiomi međusobno bliži, razlike su među njima manje, pa se i ne odražavaju na svim jezičnim razinama. Među idiomima vinodolskog područja, čakavskim idiomima ikavsko-ekavskoga tipa, zatvorenima u svojoj izvanjezičnoj i jezičnoj grupi, razlike postoje samo na prozodijskoj razini. Rječnička, morfološka, fonološka stanja ista su u svima njima³. Pripadnost različitim prozodijskim čakavskim sustavima dijeli ih međusobno.

Promatrajući ove bliske jezične idiome i njihove govornike u međusobnim priopćavanjima uočavamo da oni nose u sebi samo jedan svoj naslijeđeni sustav. Oni međusobno korespondiraju i ne primjećujući da u prozodijskim sustavima njihovi idiomi nisu isti; govornici tako i ne utječu, još zasad, bitno jedni na druge, osim možda u pokojim jezičnim iskazima u pojedinim riječima, koje mogu različito izgovoriti, kao *ženā* i *žēna*, *selō* i *sēlo* i dr.

3. Pitanje koje nam se nameće jest kada se u određenom idiomu (ili u određenim idiomima) počinju nazirati promjene koje nisu samo prozodijske, koje utječu i na druge jezične razine jednoga idioma i zašto do njih dolazi. Koji su to elementi u jednom idiomu, na jednoj njegovoj razini ili na više njih, koji se prvi izdvajaju iz naslijeđenoga govornog sustava⁴.

U početnom stadiju ovoga promatranja još uvijek raščlanjujem one idiome za čije se govornike ne može reći da su pod jačim inogovornim utjecajem, ili da nose u sebi (što je dalji uzrok jezičnim idiomskim promjenama izazvanima izvan idioma samog) dva govorna sustava, što znači da ne možemo o njima govoriti kao o (uvjetno) dvojezičnim govornicima. Uzimam kao primjer takvoga idioma kajkavski idiom Maruševca, koji je okružen veoma bliskim kajkavskim idiomima Čulinca, Bikovca, Ladanja ili Selnika. U njemu je gotovo redovita kajkavska zamjena jata diftonškim ostvarajem /ie/, ali već je moguća, isto tako kajkavska, alofonska fakultativna zamjena diftonga mono-

² Vida Barac-Grum, *Govorni sustav i jezična komunikacija*, *Rasprave zavoda za hrvatski jezik*, 1992, 5-16.

³ Naravno, takve su konstatacije uvijek samo načelne, jer mali pomaci na svim jezičnim razinama uvijek postoje u svim idiomima.

⁴ Djelomično sam o tome pisala u *Slaba mjesta jezičnoga sustava u govorima u kontaktu*, *Filologija*, HAZU, 1992-1993, 31-40.

ftongom /e:/ u dugom naglašenom slogu. U Maruševcu se ostvaruju odnosi *člōvyk – driēvo, rēpa – zvīzda*. To su sustavni i najčešći odnosi. Ipak oni mogu biti zamije-njeni (još uvijek rijetko i samo leksemski) i odnosima *kōren – nedēla*, što pokazuje prvi autohtoni pomak prema izjednačavanju dugih vokala koji su refleks jata s onim /e:/ vokalima iskonskoga podrijetla. Još se izrazitije to uočava u odnosima *nedēla i povrtēle* (pored znatno češćega *povrtčle*). Takvi rijetki pomaci, takve male, tek na-značene promjene u ovom idiomu dešavaju se i kod kontinuantne poluvokala: *djēn*, ali *djēnys*. Izvan naglašenoga sloga takva ujednačavanja iskonski različitih /e/-vokala nešto su češća, jer nenaglašeni je slog uvijek podvrgnutiji promjenama. Takve pro-mjene, sporadične, neujednačene, pokazuju samo početke određenih pomicanja u vo-kalnom sustavu ovoga idioma. Ali već i u tim počecima pokazuju kretanja prema po-jednostavljanju vokalnoga sustava.

4. Kad se u bliskom izvanjezičnom dodiru nađu dva različita idioma, dva idioma koja pripadaju različitim dijalektima ili čak i različitim narječjima, njihova prevelika različitost može poremetiti sporazumijevanje. To je jedan od razloga postupnog pri-bližavanja takvih idioma. Jedan od drugoga oni preuzimaju ponajprije samo neke o-snovne leksemске, morfološke, fonološke ili prozodijske elemente. U početnom stadiju elementi koji se posuđuju nisu suviše brojni. Mogu se zadržati čak samo na posuđiva-nju određenih riječi. Preko njih se, ipak, idiomi prilagođuju jedni drugima, što je na hrvatskom dijalektnom području dovelo do poznatih stanja kada se teško luče kajkav-ska od čakavskih područja.

5. Ali to je već završni stupanj u međusobnom jezičnom isprepletanju. U ovom radu zanimaju me prvenstveno autohtoni jezični pomaci, o kojima sam dosad govorila, i njihova razlika u odnosu na neorganska, izvanjezično uvjetovana rastakanja odrede-nih jezičnih idioma.

U smislu tih razmišljanja i u bliskim idiomima u kontaktu treba razlikovati dva različita elementa u stupnju posuđivanja. Jedno je posve nesvjesno posuđivanje: po-suđuju se riječi, frazemi, dijelovi jezičnih razina (od morfoloških do prozodijskih), nesvjesno se miješaju dva sustava. Drugo je namjerno preuzimanje stranoga (makar i bliskoga) jezičnoga elementa u svoj osnovni govorni sustav, pri čemu je govornik posve svjestan da ima dva govorna izraza i da se na oba može izražavati.

Ovaj drugi slučaj doživjela sam u Zagrebu, u prigradskom naselju Miroševcu, ka-da se govornica, moja ispitanica, morala prisjećati na svoj iskonski idiom, idiom svoje mladosti, jer je hrvatski književni jezik smatrala svojim osobnim izražajnim sred-stvom danas, a jedna je od posljednjih koja još poznaje miroševački stari govorni su-stav. Ona ima posve pravo u svojim razmišljanjima, jer u smislu komunikacije s čla-novima svoje obitelji, sa svojim sumještanima (koji su velikim dijelom pridošlice iz raznih kajkavskih krajeva, a u najnovije vrijeme najčešći su doseljenici Hercegovci) hrvatski je književni jezik onaj most koji funkcionira kao sredstvo sporazumijevanja među svima njima. Ona posve svjesno luči dva sustava međusobno i vrlo se rijetko buni u odabiru između njih, a čak i kada se zabuni, vrlo brzo ispravlja grešku.

To je izvanjezična situacija koja pokazuje kako u odabiru između dva jezična sustava u govornika nema zabune. Ako ispitanica govori svojim iskonskim idiomom, tada je prozodijski sustav stari, zagorskoga tipa prema Ivšićevoj akcenatskoj klasifikaciji, stara su i osnovna fonološka obilježja, morfološka obilježja, riječi. To znači da su izjednačeni refleksi praslavenskoga jata i poluglasa, izjednačeni su refleksi /e/ i /e/, /o/ i /l/. U dugom slogu razlikuje se diftong /ie/ —koji, kao i u većini sličnih sustava, može alternirati u smislu neobvezatnoga, slobodnoga izbora govornika s monofongom /e:/ — od /e:/, a /ou/ se razlikuje od /uo/, koji može alternirati s monofonškim /o:/. Primjeri su iskaza iz toga idioma: *Mōja bābica je umēsila krūf. Po ōsem lēbof je znāla spēči krūof. Gōre je dīēla pēpela i rezvrūčila vōdu. Tāk sam se jāķę zmōūčila. Dēda i bāka i prādeda sī su tu doživēli. Ōve lēte su jāķę jābukę ōb-rodilę, lētes i jūma pōūņę.*

Sustavan diftonški ostvaraj kao refleks prahrvatskoga /ə/ u dugom slogu sačuvao je i riječi kao *dīēs* ili *dīēmnu*: *Dīēs je līēpi dān. Pēš z dīēmnu.*

Nije jedinstveni slučaj na hrvatskom jezičnom području da jedan idiom odumire, ali tom odumiranju treba posvetiti posebnu lingvističku pažnju. Naime, ovakvi idiomi, s jedne strane, danas još postoje kao okamine, kao nepisani spomenici hrvatske jezične povijesti, koji se naglo gube. S druge strane, oni više ne funkcioniraju kao sredstva sporazumijevanja, pa prema tome gube svoj osnovni jezični smisao.

Takvi primjeri pokazuju, dalje, da idiom, što se manje rabi u komunikacijskim pripočavanjima, čvršće ostaje kao neizmijenjen u sjećanju — ali samo pred kraj svojega postojanja, do svojega potpunog nestanka.

U takvim se slučajevima idiom praktički svodi na idiolekt.

Da je ovaj idiom ipak još donedavno vršio svoju jezičnu, komunikacijsku funkciju, pokazuju primjeri u kojima se on ponaša veoma slično živom idiomu Maruševca, na primjer. Isti početni razlozi uzrokom su da se paralelno mogu pojaviti u izgovornom tijeku:

1. *soūset, moūš, voūk, soūza, žoūt, zōūp.*
2. *grūōbje, Buōg, buōži, s kostjūōm, kuōle, nuōš.*
3. *vōl, stōl, lōnec, kōnec, pōl, posōđi, nōš.*

U istim uvjetima, kao slobodne alofonske varijante, alteriraju druga i treća grupa, što znači da se, u idiomu stariji /uo/ diftong, počeo svoditi na svoju neobvezatnu alofonsku monofonšku varijantu.

6. Pokazuje se tako da se idiom mijenja samo dok je u živoj govornoj uporabi, bez obzira na to mijenja li se zbog svojih unutrašnjih razloga ili zbog potreba komunikacije u jednoj široj govornoj grupi.

U Oporovcu i Granešini, u neposrednoj blizini Miroševca, ali i grada Zagreba, starih stanovnika još ima, unatoč brojnijem dolasku štokavaca Janjevaca, pa se sporazumijevanje još vrši na domaćem idiomu. Ali stanovnici su vezani uz Zagreb pa se komunikacijski proces vrši i na nekoj vrsti zagrebačke kajkavske koine. U odnosu na miroševački idiom oporovački (koji mu je u mnogočemu blizak) otišao je znatno dalje u svojoj razvojnosti. Ne bi se moglo reći da su diftonzi posve ispali iz ovoga sustava

(*cvĕt, svĕt, zôup*), ali može se ustvrditi da vrlo često mjesto njih stoje monoftonški vokali. U izvornih govornika može doći i do većih govornih odstupanja u odnosu na vlastiti idiom. U posve normalnom priopćavanju ostvaruju se i ovakvi iskazi: *Věč u Granešine ĩma mǎle starosĕdiocef, ĩli su se priženĩli ĩli su se doselĩli. Věč je pǎr pĕrodiĕ izũmrlo. Věč ĩma mǎlo stǎrih famĩlija. Źũpu Granešina su preplǎvili strǎnci. Źoš se ĩa sĕĕam kǎda su pĕĕele ĕĕste se grǎditi.* Samo ovi primjeri iskaza pokazuju kako je govornik unio u svoj iskaz nove riječi, nove izriĕaje, nove morfološke strukture, nove foneme na mjestu starih. Te su razlike još oĕitije kada se ovaj iskaz usporedi s miroševaĕkim idiomom. Tamo gdje je u mirošaveĕkom idiomu *dĕs* i z *dĕmnu*, ovdje je *dǎnas* i z *dĕmnom*. Samo su prozodijski sustavi ostali donekle saĕuvani, ali s tendencijom gubljenja neakcentiranih duŹina.

I za govornike ovoga idioma moŹemo utvrditi da paralelno ĕuvaju dva jeziĕna sustava, ali kod njih njihov osnovni organski idiom nije strogo odijeljen od novoga, neorganskoga, pa ovaj novi sustav jaĕe utjeĕe na poremeĕaje u njihovu iskonskom idiomu.

U miroševaĕkom idiomu dva su sustava strogo odijeljena. U idiomu Granešine i Oporovca javljaju se dvostrukosti u realizacijama na svim jeziĕnim razinama, Źto pokazuje nesigurnost u odabiru izmeĕu dva sustava.

7. Idiom Źpanskoga, Preĕkog i Savske Opatovine⁵ znatno je preplavio utjecaj novog zagrebaĕkoga stanovniŹtva, velikim dijelom iz nekajkavskih podruĕja. Radi se, dakle, o razliĕitim govornim sustavima koji su doŹli u kontakt s jednim prigradskim zagrebaĕkim idiomom. Izvanjeziĕna je situacija sliĕna onoj u Granešini, ali je razliĕita utoliko Źto se ne radi samo o jednoj homogenoj grupi pridoŹlica ili o jedinstvenom zagrebaĕkom govornom utjecaju. Zato ovdje i ne postoje dva sustava koja govornik paralelno ĕuva, veĕ se radi o direktnom utjecaju pridoŹlica na autohtoni govor. I u ovoj se situaciji idiom mijenja na svim govornim razinama. To u prvom redu pokazuju dvostruke morfološke moguĕnosti u sustavu danas: *Źtrĩkom* i *Źtrĩkum*. Pokazuju to i dvostruke moguĕnosti u uporabi konsonantskih fonema: *lũdi su lũdi* i *Źũdi su lũdi* (primjeri su iz Savske Opatovine). Moguĕa je i uporaba dvaju prozodema na istom mjestu: *vĩše stŕlcof* i *vĩše stŕlcof* (Savska Opatovina). Tu se na jedan novi naĕin moŹe ostvarivati i refleks jata. Premda se on još ĕuva i u svojoj kajkavskoj izvornosti u nekim primjerima (*tirǎti, cvĕt*), on posustaje u drugima (*ĕrĕva, ĕrĕp*).

8. Ova usporedna raŹĕlamba razliĕitih idioma pokazuje da idiomi u kontaktu, ako mogu, prate svoj autohtoni razvojni puť. Prekidaju ga onda kada ga moraju prekinuti zbog jaĕega i naglijega naleta inogovornika.

⁵ I ovom prilikom zahvaljujem BoŹidaru Finki Źto mi je dao ovu svoju graĕu na uvid.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE IDIOMS

Summary

The author analyzes the differences between language idioms resulting from the need to change in order to be more similar to other geographically closest idioms. The author also discusses the relationship between the idioms which have become obsolete and those which are still in use.